

УДК 330.59:353

Т.В. Мірзодасва, канд. екон. наук

Українсько-американський гуманітарний інститут «Вісконсінський Міжнародний Університет (США) в Україні», м. Київ, Україна

КЛАСТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто понятійний апарат сутності процесу соціалізації економіки, проаналізовано роль кластерних технологій, визначено шляхи реалізації кластерної політики в соціальній сфері України.

Вступ. Однією з ключових складових світової економічної трансформації є соціалізація економіки, спрямована на виявлення потенціалу людської особистості. В її основі лежить тісна інтеграція приватних і громадських інтересів, властива сучасній змішаній економіці. Соціалізація економіки проявляється в соціальній переорієнтації виробництва, гуманізації праці і життя людей, пом'якшенні соціальної диференціації і зростанні значення соціальної сфери, урівноваженні індивідуалізму з розвинутим почуттям солідарності, інших явищах і процесах. Процес соціалізації економіки країни веде до якісних зрушень у системі потреб, структури попиту і споживання, якості життя, умовах розвитку людини.

У розвинутих країнах світу в епоху кейнсіанства вважалося, як стверджує британський дослідник-журналіст Стівен Армстронг у книзі «The Superrich Shall Interit the Earth» («Супербагаті успадкують Землю») [1], що ринковий капіталізм повинен мати не лише фінансову, а й соціальну мету. Процес соціалізації економіки значною мірою залежав від регулюючої ролі держави: зростання соціальних витрат як в абсолютному, так і у відносному вираженні. Однак з середини 1970-х років нові ідеї монетаризму обмежили вплив держави як на економічний, так і на соціальний розвиток. У країнах, що розвиваються, це призвело до формування олігархічної моделі господарювання і як наслідок монополізації економіки. Стівен Армстронг називає таку економічну систему «новим феодализмом», в якій головне не те, що в когось є чудова ідея, винахід чи здібності, а те, чи має людина підтримку потрібних високопосадовців. Врешті знижується соціальна відповідальність бізнесу і держави перед суспільством. Перед Україною, як постсоціалістичною країною, що активно наразі капіталізується, стоїть важлива потреба пошуку альтернативних технологій вирішення проблем соціалізації економіки, які об'єктивно впливають на зміну можливостей і характеру розвитку населення. Такими, на нашу думку, можуть стати кластерні технології у виробничій діяльності. Їх значення щодо активізації взаємодії економічних і соціальних процесів означає не тільки те, що економічний розвиток забезпечуватиме зростання можливостей для задоволення соціальних потреб, а й зворотню дію соціальної складової на підтримку високої економічної активності.

Постановка проблеми. У вітчизняній науці дослідження проблем соціалізації економіки країни та її окремих територій (регіонів) і пошук ефективних технологій побудови соціально орієнтованої національної моделі є актуальними, що пояснюється не-врівноваженістю між демократичними інститутами і сильною державною владою, державним, регіональним, підприємницьким регулюванням економіки і ринковим механізмом саморегулювання, приватною і державною власністю, економічною ефективністю і соціальною справедливістю. Надалі потребують досліджень наукові методи і засоби проектування і впровадження інноваційних технологій соціально-економічної діяльності суб'єктів господарювання на базі соціальної творчості людей з метою реалізації концепції соціально орієнтованого економічного розвитку територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз процесу соціалізації економіки розкривається через тенденції соціалізації умов виробництва, соціалізації праці та соціалізації результатів

виробництва в працях вітчизняних та зарубіжних учених А. Сміта, К. Маркса, М. Вебера, Т. Веблена, А. Тойнбі, П.А. Самуельсона, В.Д. Нордхауса, К.Р. Макконнелла, С.Л. Брю, С. Фішера, Т.І. Заславської, О.В. Зибаревої, Р.В. Ривкіної, Г.Н. Соколової, В.В. Радаєва, Н.М. Римашевської, Ж.Т. Тощенко, В.Д. Попова, Н.І. Лапіна, Н.Ф. Наумова, В.І. Куценко, С.В. Мочерного, А.Е. Шастітко та багато інших. Проте недостатньо дослідженим залишається питання технологізації соціальної діяльності, оскільки головним завданням на сьогодні є поєднання виробничих і соціальних процесів.

Роль і економічну ефективність кластерних технологій досліджують вітчизняні автори С.І. Соколенко, В.І. Захарченко, М.П. Войнаренко, Т.В. Цихан, Л. Нест, П. Пател та інші. Разом з тим, соціологічні аспекти розвитку суспільства під впливом кластерних технологій є новими і маловивченими.

Мета статті. Метою статті є дослідження соціальної корисності виробничих систем на основі кластерної моделі їх розвитку та вплив кластерних технологій на рівень соціалізації економіки країни.

Виклад основного матеріалу. Економічна господарська діяльність людей, як об'єктивна складова життя суспільства, тісно пов'язана з соціальною структурою і соціальними процесами. В економічній науці розвиток економіки розглядається і вивчається як соціальний процес, викликаний активністю соціальних суб'єктів, інтересами, потребами, взаємодією соціальних спільнот. Впродовж ХХ ст. посилюється інтерес економічної науки до взаємодії економічної та соціальної сфери, до взаємовпливу та взаємозбагачення економічних і соціальних процесів.

Зараз динамічного розвитку набуває теорія соціологізації економіки. Зазначимо, що зміст понять «економічна соціалізація» і «соціалізація економіки» різняться. Економічна соціалізація, як зазначає В. Москаленко [2], стосується тих процесів, завдяки яким люди навчаються ефективно діяти в економічній сфері суспільства, процесів формування економіко-психологічних характеристик особистості, які перетворюють її на суб'єкт економічної діяльності. Натомість «соціалізація економіки» трактується як трансформація економічної діяльності, тобто кардинальна зміна способу її здійснення, організації виробництва та виробничих відносин унаслідок зміни і розвитку як виробничої, інформаційної та знанневої, так і загальної культури працівників, трансформації їх ставлення до оточення загалом і середовища життєдіяльності зокрема [3].

З урахуванням сказаного, економічну соціалізацію та соціалізацію економіки доцільно співвідносити як процес та спосіб економічного розвитку особистості. Тому подальше наше дослідження присвячено теоретичному обґрунтуванню кластерної моделі побудови виробничих відносин, яка пропонує прогресивний спосіб соціалізації економіки та забезпечує ефективний процес економічного розвитку особистості.

Відомі вчені світового рівня (П. Друкер "Епоха розриву поступовості" (1969), А. Тоффлер "Шок майбутнього" (1970) та "Екосазм" (1975), Р. Тібольд та ін.), досліджуючи проблеми соціалізації економіки, акцентують увагу на тому, що в епоху глобалізації, коли відбувається зрощення держави з великими корпораціями, посилюються ознаки девіантності соціалізації економіки (масове виробництво будь-яких товарів, використання для цього автоматизації та конвеєризації, великі вкладення у техніку, ріст масового безробіття, кризи тощо).

Вважаємо, що зміна сучасного девіантного напрямку соціалізації економіки в Україні на прогресивний повинна розпочатися з розроблення теоретико-методологічного підґрунтя та з вивчення факторів активізації соціалізації економіки регіональних суспільних систем.

Теорія соціологізації економіки об'єднує дослідження шести ключових напрямків – соціалізацію продуктивних сил, соціалізацію організаційно-економічних відносин, со-

ціалізацію відносин економічної власності, соціалізацію техніко-економічних відносин, соціалізацію економічного способу виробництва, соціалізацію господарського механізму. Соціально-економічним змістом усіх цих процесів управляє закон соціалізації. Закон соціалізації — закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між досягнутим рівнем розвитку технологічного способу виробництва, зростаючим усупільненням виробництва і праці, з одного боку, та поступовим подоланням відчуженості найманих працівників від процесу праці, економічної власності й влади на мікрорівні та певної соціалізації соціально-економічних функцій держави на макрорівні у багатьох розвинутих країнах [4].

У 50-60-х рр. ХХ ст. у рамках актуальних на той час економічних теорій системної трансформації капіталізму, які пов'язані з осмисленням ролі людського потенціалу як фактора зростання в умовах недосконалої конкуренції, розпочалось формування і розвиток нових теорій соціально-економічного розвитку на кластерних засадах. В їх основі лежать неокласичні теорії, теорії кумулятивного зростання й інші, які були істотно доповнені положеннями інституціональної теорії.

Основного значення та найбільшої впливовості набули теорії народного капіталізму (теорія дифузії власності, теорія управлінської революції, теорія революції доходів); колективного капіталізму (А. Берлі, Г. Мінз); змішаної економіки (Е. Хансен, Дж. М. Кларк); суспільства добробуту (Дж. К. Гелбрейт, Дж. М. Кларк); соціального партнерства (Р. Арон, Дж. Гелбрейт) та ін. Провідна ідея цих теорій – соціалізація економіки шляхом перерозподілу прав власності через розвиток акціонерної власності, розвиток асоційованих форм приватної власності, її деперсоніфікація в результаті збільшення частки інституційних інвесторів у загальній масі акціонерного капіталу. Центральними теоріями інституціоналізму є: теорії індустріального та нового індустріального суспільств; теорія постіндустріального суспільства; теорія суспільства "третьої хвилі"; теорія інноваційно-підприємницької економіки; теорія суспільства знання; теорія інформаційного суспільства; теорія постеконічного суспільства та інші. Теоретики інституціоналізму критикували вади традиційної економічної школи за відрив від соціальних проблем, виступали за соціологізацію економічної науки. Так, згідно з теорією індустріального суспільства в такому суспільстві жорсткі станове межі зникають також і завдяки зростанню соціальної мобільності, на основі широкого доступу до освіти починає переважати рівність можливостей.

У 80-х рр. ХХ ст. на цих засадах починають з'являтися нові та вдосконалюватися вже існуючі теорії територіального розвитку, які потім трансформуються в так звані теорії кластерного розвитку. Серед дослідників у формалізації теорії кластерів слід виділити Дж. Багаттіні, Дж. Харріса, А. Преда, П. Кругмана, М. Потера, М. Енрайта, Р. Коуза.

Економічною парадигмою трактування кластеру є визначення М. Портера: «Кластер, або промислова група, – це група географічно сусідніх взаємопов'язаних комплексів і зв'язаних з ними організацій, які діють у певній сфері і характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюють один одного» [5]. Натомість, соціогуманітарною парадигмою цього поняття є твердження, що кластер – це соціальний інститут, який ґрунтується на узгодженні інтересів і співробітництва різних структур, а не тільки на їх конкуренції, злитті і поглинанні, і здатен компенсувати зростаючий в умовах глобалізації рівень невизначеності соціальних процесів, створює специфічний інформаційний простір, який інформує економічних суб'єктів з новими мотиваціями, розвиває багатомірність економічного простору [6].

Слід відзначити, що поняття «кластерні технології» набагато ширше, ніж «кластери». Кластерна технологія являє собою комплекс послідовних процедур, направлених на формування і розвиток кластерів, які включають проектування їх структури, налагодження

комунікації, співробітництва, укріплення взаємозв'язків і кооперації між потенційними учасниками кластерів, стимулювання конкурентних відносин, гнучке управління ресурсами в рамках спільних проектів. Таким чином, якщо класичним визначенням поняття “соціалізація” є передача індивідам встановлених у суспільстві зразків поведінки і способів діяльності, то кластерні технології є ефективним інструментом цього процесу.

З поміж всіх визнаних переваг кластерних технологій соціалізація є опосередкованою вигодою, оскільки являє собою нематеріальні активи, які не переносяться прямо в баланс, але потенційно мають навіть більший вплив, ніж прямі вигоди.

Переваги цих активів обумовлені наступними чинниками. В основі кластерних технологій – прагнення до реалізації *інтересів і потреб* (особистих, групових, корпоративних, колективних, суспільних) шляхом розробки ефективних способів, прийомів впливу на соціальні об'єкти, процеси. Під «групою інтересів» Алмонд і Пауел розуміють групу людей, об'єднаних особливими зв'язками взаємної зацікавленості чи вигоди, котрі до певної міри усвідомлюють це [7]. Кластер – це реальна соціальна спільність, що об'єднана на основі неформальних зв'язків, тобто учасники кластера не мають юридично фіксованого статусу, і поєднуються вони на основі спільних інтересів і прагматичної користі. Важливим у застосуванні кластерних технологій у виробничій діяльності є рівень *потенційних можливостей* особистості (освіта, професійні знання, психологічні дані, моральні якості та ін.).

Успішне застосування кластерних технологій в економіці України пов'язане з розвитком *соціального самовизначення* (усвідомлення людиною, групою людей, працівниками тощо своєї соціальної сутності, свого місця в суспільстві).

Ще одним соціальним фактором кластеризації суспільних відносин є психологія вітчизняних підприємців, їх *віра* у можливість чесного, відкритого і взаємовигідного співробітництва всіх учасників кластерного об'єднання заради спільної економічної вигоди. Наприклад, кластери Північної Італії традиційно створювались на основі особистих відносин та довгострокових комерційних відносин, які створювали “соціальний капітал” у формі довіри між гравцями. Зауважимо, що для утвердження такої віри необхідна чітка і структурована державна політика.

Стійка віра у результативність кластерних технологій спонукає до *ініціативності* підприємців, управлінців, діячів громадських організацій, навчальних закладів, які здатні своїм авторитетом, розумом, організаторськими здібностями і знаннями згуртувати, зацікавити і довести корисність кластерів як для їх членів, так і для територій. Зарубіжні спеціалісти виявили 25 цілей підтримки розвитку кластерів, які згруповані в шість сегментів: регіональна політика; комерційна кооперація; освіта і тренінг; інновації і технології; розвиток кластерів; дослідження і розвиток мереж. При цьому відзначається, що в кожній кластерній ініціативі ставиться задача покращити показники 4-5 сегментів.

Означені соціальні фактори кластерного розвитку економіки формують низку переваг як для виробничих систем, так і для місцевого соціуму. Головними соціальними перевагами будемо вважати наступні.

1. Підвищення конкурентоздатності людини (внутрікластерну конкуренцію можна розглядати як фактор самоіндіфікації, соціалізації та самореалізації індивідів).

2. Збереження робочих місць. Як свідчить європейський досвід, ефект полягає не в збереженні податкової бази, а у відсутності необхідності платити допомогу по безробіттю і збільшувати витрати на утримання правоохоронних органів (так як зростання безробіття завжди супроводжується зростанням злочинності).

3. Забезпечення соціальної стабільності. Кластерні технології сприяють процесам змін психологічних орієнтирів населення відносно ринкових і демократичних відносин, корінному поліпшенню соціального клімату й розвитку громадської згоди в регіонах.

4. Зростання якості життя. Результатом впровадження кластерних технологій є підвищення конкурентоспроможності регіону, яка повинна бачитись як підвищення рівня життя/доходів населення.

5. Кластеризація економіки стає джерелом інноваційного розвитку економіки, який забезпечує зростання конкурентоздатності підприємства, регіону, країни в цілому. В той же час це сприяє збільшенню інвестицій не тільки у виробництво, а і в людський капітал. Такий взаємозв'язок підкреслює необхідність використання кластерних технологій для вирішення соціальних задач.

6. Можливість реалізації трудового потенціалу через мережу малих і середніх підприємств. Створення сприятливого ділового середовища.

7. Покращення інфраструктури регіону. Доступ до публічної інформації.

8. Можливість місцевим громадам більш оперативно й ефективно вирішувати соціальні проблеми на локальному рівні. Кластерні технології розглядають як найбільш оптимальну форму соціального діалогу, що забезпечує активізацію участі громадян у процесах, що відбуваються в суспільстві.

9. Підвищення якості освітніх програм.

10. Збереження традиційної культури і промислів.

11. Формування соціальних мотивацій для творчої праці вчених, конструкторів, інженерів, робітників. Кластер – це генератор нових навичок і компетенцій, особистісних установок, які можуть привести до появи нових неочікуваних ідей, креативного дизайну, продуктів, послуг або бізнес-концепцій [8]. Дуже важливо, що в рамках цього напрямку представники міської науки можуть на практиці випробувати свої теоретичні розробки [9].

12. Соціальна корпоративна відповідальність, що виявляється, в першу чергу, в забезпеченні соціальних гарантій працівникам підприємств, що входять до кластеру. Навіть у разі тимчасових фінансових труднощів свого підприємства працівники отримують гарантовану соціальну підтримку від інших підприємств і організацій кластеру.

Важливою проблемою оцінки вказаних переваг кластерних технологій у соціально-економічному розвитку територіальних систем є розробка і застосування результативних показників. Найбільш вживаними на сьогодні є показники якості життя (рис.1), SWOT-аналіз розвитку кластера, рівень соціально-економічного розвитку регіону, рівень ефективності використання соціально-економічного потенціалу регіону тощо.

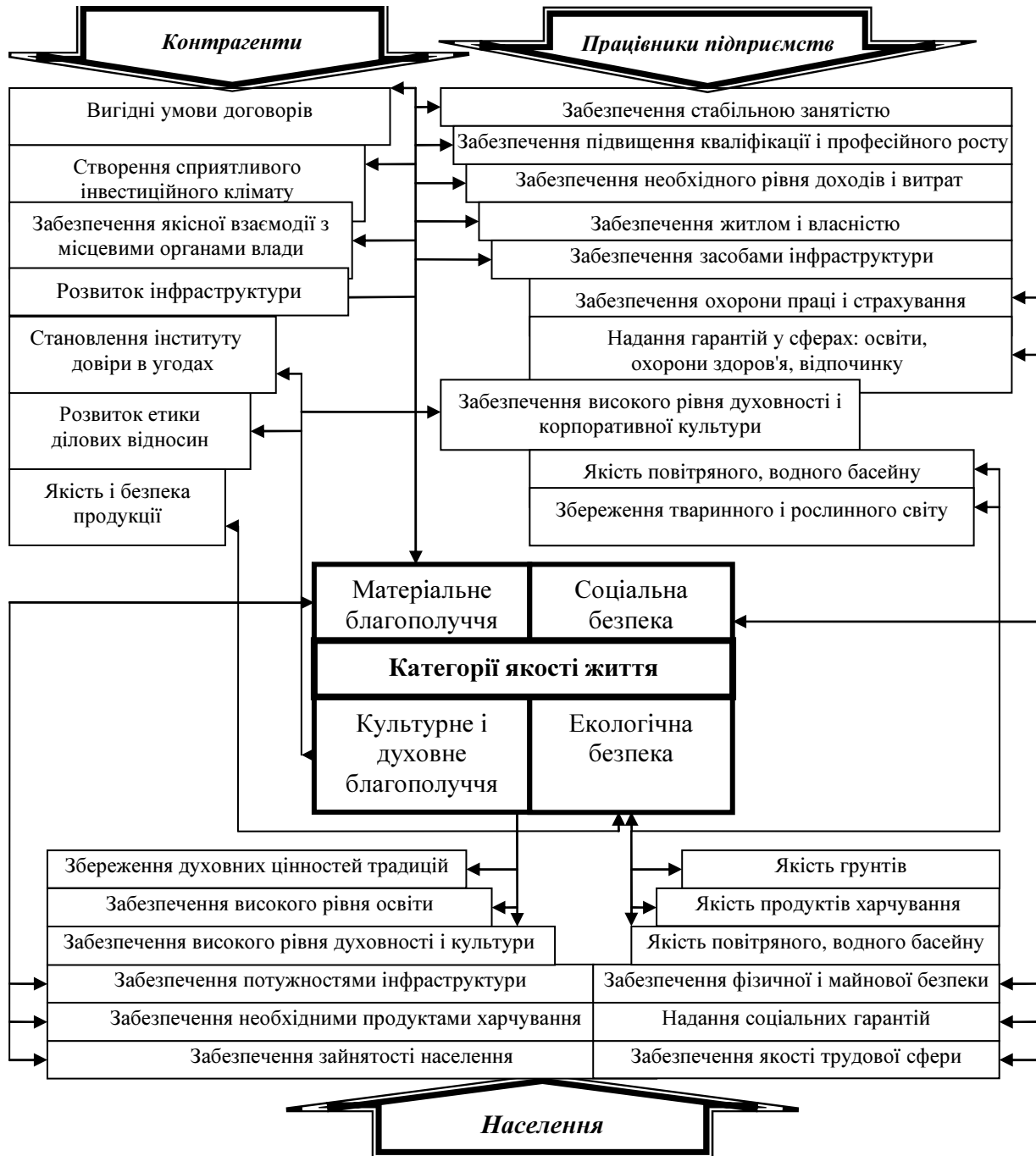

Рис. 1. Критерії оцінки якості життя для споживачів соціального ефекту

Спираючись на вітчизняний і зарубіжний досвід, визначимо методику поетапного застосування результируючих показників у процесі реалізації кластерної технології в регіоні (рис. 2).

Враховуючи, що джерелом високих прибутків у сучасних реаліях є не тільки можливість отримання ренти від використання природних ресурсів і високої світової кон'юнктури, а й виробництво соціальних інновацій, особливої уваги заслуговує застосування кластерних технологій до удосконалення процесів життєзабезпечення та формування соціальних кластерів.

Рис. 2. Методика застосування результатуючих показників у процесі реалізації кластерної технології в регіоні

Соціальний кластер являє собою інтеграцію закладів і організацій соціальної сфери незалежно від організаційно-правових форм і форм власності на основі єдиних нормативів і стандартів застосування інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій. Це складна багаторівнева, внутрішньо диференційована відкрита система, за допомогою якої формується сприятливе соціокультурне середовище і надаються соціальні послуги населенню [10]. Основними завданнями при цьому є: нарощування вартості нематеріальних активів, інтелектуальної власності в структурі активів підприємств і ВРП, розвиток інноваційної інфраструктури (лабораторно-дослідницької, впроваджувальної, фінансової, соціальної), формування системи кадрового забезпечення інноваційного процесу.

Соціальний кластер може стати центральним ланцюгом локалізованої мережі соціальних організацій, чия діяльність тісно пов'язана через обмін знаннями, досвідом і послугами. Напрямки діяльності організацій, що становлять соціальний кластер, різноманітні. Це: розвиток бізнес-інкубатора; розробка й впровадження нової технології підготовки кадрів для підприємств малого й середнього бізнесу; правова підтримка малого й середнього бізнесу; активізація громадян за допомогою створення центрів місцевого співтовариства; розширення й спрощення доступу малих підприємств до фінансових ресурсів; правовий захист прав журналістів і редакцій ЗМІ; арбітражне вирішення спорів з фіскальними й іншими наглядовими структурами із захисту інтересів суб'єктів малого й середнього бізнесу тощо.

Прикладом такого кластеру в Україні став Центральнo-український кластер проектів "Інтеграція місцевих спільнот", започаткований та фінансований Київським відділенням Фонду Євразія. Кластер об'єднав 43 організації Дніпропетровської, Кіровоградської та Миколаївської областей, яких поєднує загальна мета – активізувати громадян місцевої громади у вирішенні соціальних проблем шляхом підтримки розвитку суспільного сектору й створення сприятливих умов для реалізації суспільних ініціатив. Ця мета досягається за допомогою: створення й впровадження ефективних технологій вирішення соціальних проблем; розвитку системи ресурсного забезпечення соціальних ініціатив громадськості з місцевих джерел; розвитку інформаційно-методичної мережі для регіональних НДО на базі місцевих установ культури [11].

Інструментами впливу на соціальне середовище суб'єктами кластеру було вибрано видавництво інформаційного бюлетеня "НДО-Інформ", створення незалежного інформаційного обміну між ЗМІ й НДО – веб-сайт "Третій сектор плюс четверта влада", консультування й інформування активістів місцевих громад з питань розвитку місцевих співтовариств, інтерактивне навчання активістів місцевих громад у формі тренінгу, проведення Міжнародної конференції й ін.

Висновки і пропозиції. Проведені дослідження доводять актуальність і можливість формування в Україні соціально орієнтованих технологій розвитку економіки на основі кластерного підходу. Подальшого дослідження потребують уточнення наукових основ функціонування соціальних кластерів, осмислення принципів і суперечностей їх еволюції, алгоритмів їх конструювання і механізмів впровадження кластерів у регіональний економічний простір.

Список використаних джерел

1. Stephen Armstrong. The Superrich Shall Interit the Earth. – Constable and robinson, 2010. - 256 p.
2. Москаленко В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2006. – № 3 (17). – С. 3-16.
3. Зубарева О. В. Суть девіантної соціалізації економіки регіональних суспільних систем та підходи до її вивчення / О. В. Зубарева // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.6. – С. 192-197.
4. Мочерний С. В. Економічна теорія: підручник / С. В. Мочерний, М. В. Довженко. – К.: Академія, 2004. – 856 с.
5. Портер М. Конкуренція: [пер. з англ.] / М. Портер. – М., 2005. – 608 с.
6. Соколенко С. И. Экономическая безопасность и развитие экономики на кластерной основе [Электронный ресурс] / С. И. Соколенко. – Режим доступа: <http://ucluster.org>.
7. Almond G. and Powell G. Comparative Politics. – Boston, 1966. – P. 58-59.
8. Florida R. L. The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life. – New York: Basic Books, 2002.
9. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: монографія / за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
10. Департамент економічного розвитку Белгородской области [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.komfed.ru>.
11. Азарова Т. В. Соціальні технології / Т. В. Азарова, Л. К. Абрамов. – Кіровоград: ІСКМ., 2005. – 108 с.